

BETROKKENHEID ALS LEEROPBRENGST

MONIQUE VOLMAN

Betere leerprestaties, hogere leeropbrengsten. Dat wordt op dit moment door velen gezien als dé uitdaging voor het onderwijs. Maar is dat echt waar het om gaat? Het huidige accent op individueel presteren en de schrale interpretatie van het begrip 'leeropbrengsten', heeft onwenselijke keerzijden. In deze bijdrage pleit ik voor een visie op 'leeropbrengsten' waarin niet alleen de hoogte van het leerresultaat, maar ook de kwaliteit ervan telt; die kwaliteit heeft te maken met betrokkenheid.

Hogere leerprestaties: een beperkt en riskant ideaal

Streven naar hogere leerprestaties is op zich lovenswaardig, maar het is ook beperkt en heeft zijn risico's. Het is een beperkt ideaal, omdat leerprestaties realiseren alleen maar de buitenkant is van waar onderwijs voor is en wat scholen doen. Het gaat niet alleen om veel weten, maar ook om met die kennis en vaardigheden iets kunnen en willen doen; je daar verantwoordelijk voor voelen. Dit is ook een van de uitgangspunten van het jenaplanonderwijs.

Het ideaal van hogere leerprestaties is niet alleen beperkt, het heeft ook risico's. Een eenzijdige nadruk op niveau en scores trekt de aandacht weg bij wat niet direct in toetsen tot uitdrukking komt, maar wel belangrijk is. Op scholen wordt gewerkt aan zelfvertrouwen, creativiteit, doorzettingsvermogen, zelfstandigheid, respect, verantwoordelijkheidsgevoel, bereidheid tot dialoog. Maar dat zijn leerresultaten die niet tot uitdrukking komen in scores op gangbare toetsen.

Risicant is ook de gedachte dat leerprestaties registreren, monitoren en verantwoorden het gewenste gedrag bij scholen, groepsleiders en kinderen zal oproepen. Voor een deel is dat zo. Er zijn scholen die zich er door een kritische blik op hun resultaten op taaltoetsen van bewust werden dat ze hun kinderen onderschatten. Maar wat het opvoeren van de druk op scholen ook doet, is strategisch gedrag oproepen - bij kinderen, ouders en groepsleiders, bijvoorbeeld trainen voor de cito-

toets en het eindexamen. Of kinderen uitsluiten van deelname aan de Cito-toets. Of kinderen voor de zekerheid in een lager schooltype plaatsen. Dit strategisch gedrag beperkt natuurlijk ook de waarde van toetsen. Die meten zo niet het resultaat van onderwijs, maar het resultaat van trainen voor de toets.

Maar het allerergste is misschien wel wat dit met de betrokkenheid van kinderen doet. Terwijl we denken te werken aan een plaats in de top 5 van kenniseconomieën, zouden we wel eens het risico kunnen lopen een generatie jongeren te creëren die niet zo heel erg betrokken is bij de samenleving. Sommigen door een eenzijdige focus op hun eigen succes (op naar de top), anderen die leren als zinloos ervaren, omdat ze al jong ervaren onderaan de ladder te staan. Ook dat is een gevolg van de nadruk op presteren en topprestaties.

Betrokkenheid

Vanuit de onderwijskunde is veel bekend over het belang van betrokkenheid bij school en hoe je dat kunt bevorderen. Kinderen die zich verbonden voelen met school en zich zien als een lid van de gemeenschap die de school vormt, vertonen minder risicogedrag, gebruiken minder verdovende middelen, vertonen minder agressief gedrag en lopen minder kans de school voortijdig te verlaten. Kinderen die goede relaties hebben met groepsleiders voelen zich meer betrokken

bij school. Relaties met medekinderen zijn soms nog belangrijker dan die met de groepsleider. En ook de ervaren relevantie van de leerstof draagt bij aan betrokkenheid bij school.

Motivatietheorieën laten zien dat betrokkenheid van kinderen bij de leerstof bevordert kan worden door ze keuzes te geven, hun inzet apart te belonen van hun resultaat en aan te sluiten bij onderwerpen die kinderen en jongeren interessant vinden.

In al deze theorieën lijkt het er echter vooral om te gaan kinderen over te halen om naar school te komen en aan de slag te gaan met taken die volwassenen voor hen hebben bedacht, omdat dat belangrijk is voor later. We proberen kinderen betrokken te krijgen bij de leerprocessen die op school plaats moeten vinden. Naast het stimuleren van kinderen tot betrokkenheid bij leerprocessen is het ook belangrijk om te werken aan betrokkenheid als kwaliteit van leerresultaten. Daaraan wordt vaak maar weinig aandacht besteed; het lijkt in ieder geval geen onderdeel van de 'leeropbrengsten' die door de Minister zo belangrijk worden gevonden. Wat ik bedoel met 'betrokkenheid als kwaliteit van leeropbrengsten' leg ik hieronder in drie stappen - en een tussenstap - uit.

Kennis en vaardigheden

Het doel van onderwijs is om een nieuwe generatie zaken bij brengen die hen in staat stelt geleidelijk het stokje van de vorige generatie over te nemen. Onderwijs brengt jongeren kennis en vaardigheden bij die de oplossingen zijn voor problemen van eerdere generaties en helpt hen te zien hoe eerdere generaties met hun vragen en problemen omgingen. De eerste manier om te werken aan betrokkenheid als kwaliteit van leerresultaten is lesgeven op een manier die maakt dat kinderen dat ook ervaren. Sommige groepsleiders zijn hier heel goed in. Zoals de lerares Engels in een film over een High School in Harlem, die met kinderen een gesprek voert over de soorten liefde die voorkomen in Shakespeares toneelstuk King Lear, zoals liefde tussen vader en kind, man en vrouw, zelfzuchtige en jaloerse liefde. Je ziet de kinderen met verbazing tot het besef komen, dat ook destijds mensen, net als zij, worstelden met vriendschap, loyaliteit en liefde. Maar het

kan ook met wiskunde. Er zijn wiskundeleraren die de stelling van Pythagoras uit kunnen leggen alsof het een spannende detective is. De clou is dat ze je meenemen in het probleem waar Pythagoras mee zat, zodat je ook benieuwd bent naar de oplossing. Maar: deze manier van lesgeven staat onder druk als je als leraar bang bent dat je het boek niet uit krijgt of de examenstof niet op tijd af hebt. Het gebeurt dus niet op veel scholen.

Helemaal weinig worden jongeren op de meeste scholen uitgenodigd om méé te denken over vragen en problemen en mee te werken aan oplossingen daarvoor. Dat kunnen nieuwe en oude vragen zijn: de opwarming van de aarde, de vraag hoe je een mooie houtverbinding maakt of hoe je de laatste levensfase van oude mensen aangenaam kunt maken.

Ik denk dat het ontzettend belangrijk is om jongeren te laten ervaren dat mee kunnen werken aan het beantwoorden van zulke vragen en het oplossen van zulke problemen uiteindelijk de bedoeling is van het naar school gaan. En dat dáár al die kennis en vaardigheden voor nodig zijn. Dat is de tweede manier om te werken aan betrokkenheid als kwaliteit van leerresultaten.

Veel scholen doen dit als ze werken aan thema's of projecten.

Leren door participeren

Nu volgt eerst een theoretische tussenstap. Er zijn theorieën in de onderwijskunde, zoals de socioculturele theorie, die de hiervoor geschetste aanpak heel goed kunnen onderbouwen. Hier wordt anders tegen leren aangekeken dan in de meeste theorieën. Meestal wordt leren gezien als het individueel verwerven van kennis en vaardigheden. In socioculturele theorieën is leren niet het opslaan van kennis en vaardigheden, maar het steeds beter kunnen meedoen (participeren) in sociale praktijken in de samenleving. Zulke praktijken zijn bijvoorbeeld de winkel, het laboratorium of de voetbalwedstrijd. Van meedoen in zo'n context, kun je leren. Het voordeel is dat je meteen ervaart waar dat leren goed voor is, want die praktijken zijn ergens voor; ze voorzien in belangrijke behoeften. Mensen hebben behoefte aan eten, dus zijn ze gemotiveerd om boodschappen te doen. Mensen worden ziek, dus moeten er medicijnen ontwikkeld worden. Mensen hebben behoefte aan beweging en ontspanning, dus gaan ze sporten.

Antropologen hebben beschreven hoe in andere culturen kinderen heel veel leren door gewoon mee te doen aan de activiteiten die in zo'n samenleving van belang zijn: brood bakken, dieren verzorgen, huizen bouwen. Die samenlevingen zijn op zichzelf al leergemeenschappen. Onze samenleving is daar echter veel te ingewikkeld voor geworden. We zijn allemaal blij dat de piloot en de chirurg hun vak niet leren door er gewoon maar aan mee te doen. Maar dat is ook jammer. Je moet er jaren voor naar school, een instelling die min of meer los staat van het 'echte leven'. Daar leer je jarenlang dingen, waarvan de betekenis niet meteen duidelijk is. School is voor later en vervult meestal niet direct een behoefte.

Vanuit dit socioculturele perspectief is het motiveren van kinderen niet: hen stimuleren om hun schoolboeken door te werken. De gedachte is eerder dat je kinderen kunt motiveren door ze in aanraking te brengen met activiteiten die in de samenleving belangrijk zijn en met de motieven en behoeften die eraan ten grondslag liggen. Door mee te doen in sociale praktijken ervaar je dat je bepaalde kennis en vaardigheden nodig hebt om echt goed mee te doen.

Dat op school organiseren is echter een hele kunst, want de meeste sociale praktijken in onze samenleving zijn er niet op ingesteld dat er mensen aan meedoen die dat nog niet goed kunnen; dat is inefficiënt, of zelfs gevaarlijk.

Sommige scholen proberen dit toch op een of andere manier te organiseren, bijvoorbeeld met een eigen restaurant, waar kinderen al werkend leren, door te werken met ict-simulaties, en door kinderen te betrekken bij betekenisvolle activiteiten buiten school en dan op school te reflecteren op de ervaringen die ze hebben opgedaan.

Zelf van betekenis zijn

Helaas is het niet zo, dat op scholen, waar sociale praktijken georganiseerd worden waarbinnen je kunt leren, kinderen spontaan zin krijgen om daar competent in te participeren. Jongeren vinden dingen die volwassenen doen helemaal niet zo vanzelf aantrekkelijk. Sociologen wijzen erop dat jongeren juist steeds sterker en langer de neiging hebben op te gaan in hun eigen wereld – onderhouden via sociale media – waarin sterren en glamour het ijkpunt vormen.

Veel sociale praktijken zijn onaantrekkelijk en oninteressant voor jongeren, omdat wat er interessant aan zou kunnen zijn niet zichtbaar voor hen is. Daarom is het zo belangrijk om niet alleen te benadrukken 'wat je moet weten' maar ook te laten zien waar problemen, vragen en meningsverschillen liggen, en kinderen uit te dagen daar ook hun eigen vragen over te formuleren. Daarnaast spreken veel volwassen praktijken jongeren niet aan, omdat wat er wel zichtbaar aan is – bedrog, geweld, crisis – eerder een gevoel van machteloosheid oproept dan een gevoel van 'Ha, daar wil ik bij horen'.

De betrokkenheid waarmee jongeren leren in de context van gamen heeft onderwijskundige onderzoekers aan het denken gezet. Wat hebben die games wat onze schooltaken niet hebben? Een van hen zette een aantal van die kenmerken op een rijtje: in games heb je na een fout gewoon weer een nieuw leven, de frustratie is daardoor net binnen de perken, en je kunt het spel aanpassen aan je eigen tempo en wensen. Daarnaast heeft gamen kenmerken als: een interessant personage zijn waarmee je je identificeert, er staat iets op het spel, je handelen heeft effect.

Dit laatste pleit voor een derde manier om te werken aan betrokkenheid als kwaliteit van leerresultaten, namelijk kinderen op school de ervaring mee te geven dat wat zij met de kennis en vaardigheden die ze op school verwerven doen, ertoe doet. Dat zij zelf van betekenis zijn en kunnen zijn. Dat is iets wat kinderen op veel scholen maar zelden ervaren.

Jij kunt iets betekenen

De nadruk op hoge prestaties brengt met zich mee dat kinderen vanuit het perspectief van hun prestatiescore worden bekeken en zichzelf zo gaan bekijken. Bovenbouwers kunnen soms de Cito-scores van de hele groep opnoemen. Kinderen met een hoge score zijn trots en dat is terecht. Goede kinderen mogen gekoesterd worden, het zijn misschien wel onze toekomstige briljante wetenschappers en slimme

bestuurders. Het is belangrijk dat zij de gelegenheid krijgen zich optimaal te ontwikkelen. Maar juist zij zouden mee moeten krijgen dat het niet alleen de leerprestatie is die je tot een topper maakt, maar vooral wat je ermee doet: word je een verantwoordelijke wetenschapper en een integere bestuurder?

En omgekeerd. Met kinderen die die toets niet zo goed maken is ook helemaal niks mis. En dat zou je wel gaan denken met het gehamer op top en excellentie in smalle zin. Vorig jaar verscheen een proefschrift waaruit bleek dat op sommige VMBO-scholen jongeren nauwelijks iets kunnen noemen waar ze zichzelf goed in vinden. Er zijn ook onderzoeken die laten zien dat er scholen zijn waar jongeren hier zo gefrustreerd door zijn dat ze het lesgeven bijna onmogelijk maken, waarmee ze natuurlijk uiteindelijk ook hun eigen mogelijkheden ondergraven.

Het is belangrijk is om alle jongeren te laten ervaren dat, wat zij kunnen, een bijdrage is en dat die op prijs wordt gesteld. Jij kunt iets betekenen, maar ... dat vereist wel dat je dingen kunt en weet, dat je je inzet, initiatief toont, verantwoordelijkheid neemt en je verder ontwikkelt. Je kunt de man in de computerwinkel worden die maakt dat klanten vrolijk de deur uit gaan of de dakdekker die een mooie oplossing voor de afvoer van regenwater bedenkt of de verzorger die de laatste levensjaren van mensen kleur geeft. Er zijn allerlei soorten bijdragen aan de samenleving: oplossingen voor technische vraagstukken, oplossingen voor maatschappelijke problemen, maar ook bijdragen aan plezier, schoonheid en troost. Hoge leerprestaties zijn niet voor alle kinderen haalbaar. Maar de ervaring zelf van betekenis te kunnen zijn, ligt binnen het bereik van alle kinderen of ze nu worden opgeleid tot ambachtsman of academica.

Dit artikel is een ingekorte versie van de oratie die Monique Volman op 17 juni 2011 uitsprak bij de aanvaarding van haar functie als hoogleeraar Onderwijskunde aan de Universiteit van Amsterdam en van de lezing die zij tijdens de NJPV-conferentie op 4 november 2011 hield.

